

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בא, תשע"א
מספר 896המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פטר חמור

כל תהליך יציאת מצרים מלווה בעניינים הנוגעים לבכורה, החל מהקריאה המתוכננת אל פרעה "וְאָמַרְתָּ אֵל פְּרֹעֶה כֹּה אָמַר ה' בְּנֵי כְּכֹרֵי יִשְׂרָאֵל נֹאמַר אֲלֶיךָ שְׁלַח אֶת בְּנֵי וְיַעֲבֹדֵנִי וְתִמְאֵן לְשַׁלְּחוֹ הַנֶּה אֲנִכִּי הֲרֹג אֶת בְּנֵךְ בְּכֹרְךָ" (שמ' ד: כב-כג), ועד למכה העשירית שבפרשתנו, מכת בכורות, שבעקבותיה סוף-סוף יוצאים בני ישראל ממצרים (יב: כט-ל):

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה הַזֶּה הָפָה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרֹעֶה הַיֹּשֵׁב עַל כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשְּׂבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה וַיָּקָם פְּרֹעֶה לַיְלָה הַזֶּה וְכָל עַבְדָּיו וְכָל מִצְרַיִם וַתְּהִי צָעֵקָה גְדוֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין שֵׁם מֵת.

בעקבות זה מופיע בפרשתנו רעיון קדושת הבכור. תחילה באמירה כללית – "קִדְּשׁ לִי כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא" (יג: ב), ודוק – "כָּל בְּכוֹר בְּאָדָם וּבַבְּהֵמָה!" ולאחר מכן באה אמירה פרטנית (שמ' יב-יג):

וְהַעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לַה' וְכָל פֶּטֶר שֶׁגֵּר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ הַזְּכָרִים לַה' וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְּשֵׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעֲרַפְתּוֹ וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנֵיךָ תִּפְדֶּה. אמנם גם כאן הפתיחה היא כללית: "כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לַה'", אולם בספר דברים מופיע פירוט נוסף: כָּל הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יוֹלֵד בְּבִקְרָךְ וּבְצִאֲנֶךָ הַזְּכָר תִּקְדִּישׁ לַה' אֶל-לַהֲיֶיךָ (טו: ט).

רש"י בפרשתנו מחבר בין שני הפסוקים: "ואם תאמר אף בכור בהמה טמאה במשמע? בא ופירש במקום אחר: בבקר ובצאנך" (יג: יב).

אם כן, זהו סיכום ענייני הבכורה:

א. בכור בהמה טהורה – לה' (קרבן).¹

ב. בכור אדם – פדיון.

ג. בכור ("פטר") חמור – פדיון או עריפה.

ד. בכור שאר הבהמות הטמאות אין בו שום קדושה.

וכאן הבן שואל: מה נשתנה פטר חמור משאר כל הבהמות הטמאות, שהתורה מייחסת לו קדושה? לפי ר' עובדיה ספורנו, אכן זאת שאלת אחד הבנים המופיעה בפרשתנו:² "וַיְהִי כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מַה זֹאת" (יג: יד), שאותה מפרש ספורנו: "מה זאת פדיון פטר חמור, שהוא בהמה טמאה ולא תחול עליה קדושת הגוף, ועריפת פטר חמור אם לא תפדה?" שאלה זו נדונה בתלמוד הבבלי:³

¹ לא נעסוק כאן בחילוק בין תמים לבעל מום.

² לפי חז"ל זאת השאלה המיוחסת לבן התם.

³ מסכת בכורות ה"ב.

אמר ר' חנינא: שאלתי את ר' אליעזר בבית מותבא רבא: מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? אמר לי: גזירת הכתוב היא. ועוד שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים, שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים.⁴ אין מה להוסיף על ההסבר הראשון, שכן אם גזרה היא, נקבלה. על ההסבר השני אבקש להוסיף את דברי המהר"ל בחידושו לאגדות הש"ס (שם):

כי החמור הוא התעלות למי אשר רוכב עליו, כמו שהיה אצל אברהם שנאמר בו: ויחבוש את חמורו (בר' כב:ג), והוא היה מורה על התעלות אברהם... וכאשר יצאו ישראל ממצרים ונתעלו ישראל על מצרים, ולכך היה להם חמורים בשביל התעלות שלהם. ומפני זה היו ראויים ישראל ליקח את ממון של מצרים, כי התעלות ישראל על מצרים כמו האדון על העבד, שמה שקנה עבד קנה רבו. ולכך החמורים נשאו ממון של מצרים, כי התעלות של ישראל מורה כי ממון של מצרים - של ישראל, וכל דבר שהוא מתנשא שייך אליו חמור כמו חמורו של אברהם, של משה, וחמורו של משיח. ומפני כך אף על גב שבשאר בהמות טמאות לא שייך בכור, גבי חמור שייך, כי החמור בפרט הוא מיוחד שהרוכב מתעלה עליו, ואין מתעלה רק על ידי מי שיש בו ענין של ראשית כמו שהוא החמור.

במקום אחר מרחיב המהר"ל בעניין החמור:¹

רבותינו ז"ל הפליגו מאוד בחכמתם לגלות מצפוני החמור, ולמה באלו שלשה דוקא שהם אברהם משה ומשיח כתיב שרכבו על חמור. דע כי כל רכיבה הוא מורה על שהרוכב נבדל מן אשר רוכב עליו ומתעלה עליו... וכאשר רצה הקב"ה להגדיל את אברהם ואת משה, לא התנשאות שהוא למלכים... אבל התנשאות זה התנשאות מעלה קדושה ומעלה נבדלת שהיו קרובים אל מעלה אלקית, נתן להם הקדוש ברוך הוא להיות רוכבים על החמור, שזה מורה שהוא רוכב על החמירות, מתנשא עליו ורוכב עליו לפי שהוא נבדל מן החומר... ועוד תעמיק בזה למה דוקא היו רוכבים על חמור ולא סוס שנברא בין השמשות. דע כי אין בריאה יותר פשוטה מן החמור שהוא כולו חומר, והחומר הוא הפשוט יותר שלא קבל צורה, וכן החמור בעבור שהחמור נוטה אל החומר, הוא בריאה יותר פשוטה מכל בריאה שיש בו צורה חשובה.

דווקא החמור, שהוא הבריאה הפשוטה מכל בריאה (כלשון המהר"ל), זכה לשמש מרכב לאנשי המעלה אברהם ומשה, ולכלל ישראל בצאתם ממצרים, ולכן נדבקה בו קדושה שאינה קיימת בשאר הבהמות הטמאות. הרחבה נוספת של הרעיון מובאת בכתבי הרב קוק:²

דור של עקבא דמשיחא... שהם כדברי תקוני זוהר טוב מלגאו וביש מלבר, והם חמורו של משיח, שנאמר עליו "עֲנִי וְרָכַב עַל-חֲמֹר" (זכ' ט:ט). והכונה: כמו חמור, שמבחוץ יש בו שני סימני טומאה,³ אם כן הטומאה בולטת בו יותר מבחזיר וגמל וכיו"ב, שיש בהם סימן טהרה אחד על כל פנים, ומכל מקום יש בו בפנימיותו ענין קדושה גם כן, שהרי הוא קדוש בכורה. וענין מה שהתורה אמרה על זה שם קָדֵשׁ-לִי, הוא גדול מאד מאד. וכן הן הנשמות של אותם שהסגולה הישראלית לבדה⁴ מתגלה בהם בעקבא דמשיחא, ולהם יש תרופה, אע"פ שיש בהם סרוחן גדול, וחושך רב וכבד מאד.

הנה כי כן, קדושת הבכורה מופיעה דווקא אצל החמור, ה"טמא" ביותר לפי הרב קוק, או ה"פשוט" ביותר לפי המהר"ל.

הרב שמעון גולן
המדרשה לנשים

⁴ רש"י בפירושו מצרף, לכאורה, את שתי הדעות ומוסיף: "פטור חמור ולא פטר שאר בהמה טמאה. גזרת הכתוב הוא לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים. ועוד שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים שאין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים טעונים מכספם ומזהבם של מצרים". דבריו "שנמשלו בכורי מצרים לחמורים" טעונים הרחבה, ואכמ"ל.

¹ ספר גבורות השם פרק כט.

² אגרות הראיה ח"ב, איגרת תקנה.

³ שאיננו מפריס פרסה ואינו מעלה גרה.

⁴ ולא הבחירה בדרך התורה.